

УДК 330.36

ПРО ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОПОРЦІЙ У РИНКОВИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМАХ

М. Косарчин

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено чинники формування макроекономічних пропорцій, які належать до чотирьох сфер макроекономіки. З'ясовано обставини, що впливають на макроекономічні пропорції, які виникають у секторі домогосподарств та державних інституцій. Виявлено механізми дії основних визначників макроекономічних пропорцій.

Ключові слова: макроекономічна пропорція, видаткова структура ВВП, тіньова економіка, інфляція, безробіття, природна норма безробіття, чистий експорт, дефіцит бюджету, особисті заощадження.

Однією з визначальних макроекономічних пропорцій є видаткова структура ВВП, що охоплює особисті споживчі видатки, валові інвестиції, державні закупівлі товарів і послуг та чистий експорт. Особисті споживчі видатки є найвагомим компонентом національного доходу. Для пояснення їхньої динаміки було сформульовано низку теорій споживання. У короткостроковому періоді згідно з кейнсіанською функцією особисте споживання визначається поточним доходом, а процентна ставка не має важливого значення. У тривалому періоді споживач має змогу переміщувати свій дохід за допомогою позики або заощадження. Однак не всі споживачі можуть отримати позику, тому для них ліквідне обмеження є активним, а споживання у поточному періоді не може перевищити дохід цього періоду. Гіпотеза життєвого циклу ґрунтується на припущенні про те, що індивіди намагаються вирівнювати обсяг споживання упродовж життя, заощаджуючи частину доходу у вигляді майна у працездатному віці та витрачаючи заощадження після виходу на пенсію. М.Фрідман пояснює короткострокові коливання споживчих видатків здебільшого змінами тимчасового доходу, тоді як у тривалому періоді споживання залежить від постійного доходу. Поєднавши гіпотезу постійного доходу та раціональні споживання, Р.Гол сформулював теорію випадкового блукання, за якою зміни у споживанні відображають непередбачувані зміни в доході. Керуючись раціональними сподіваннями, споживач щоразу внаслідок неочікуваних подій переглядатиме прогноз свого постійного доходу, тому зміни у його споживчих видатках неможливо передбачити. Статистичні дані не підтверджують висновки концепції випадкового блукання. Це пояснюється тим, що, по-перше, не всі споживачі приймають рішення на основі раціональних сподівань, по-друге, для частини споживачів позичкове обмеження є активним, тому їхні споживчі видатки залежать виключно від поточного доходу [9, с.454-479].

Значний вплив на споживання чинять зміни в системі оподаткування, які стосуються використовуваного доходу. Зростання податків зменшує використовуваний дохід і обсяги споживання. Стосовно впливу зниження податків на споживання існує два погляди: традиційний і рикардівський. Прихильники традиційного підходу вважають, що зниження податків стимулює зростання споживчих видатків через підвищення використовуваного доходу. За рикардівським підходом далекоглядний споживач розуміє, що теперішнє зниження податків спричинить їхнє зростання в майбутньому через необхідність фінансування нагромадженого державного боргу [11, с.107]. На обсяг споживання впливає значна споживча заборгованість, яка спричиняє зменшення поточного доходу на суму виплат за кредитами. Як відомо, використовуваний дохід домогосподарства витрачають на споживання та заощадження, тому чинники заощаджень певною мірою впливатимуть і на споживчі видатки [7, с. 183-184].

Інвестиційні видатки фірм є найбільш мінливим компонентом ВВП і значною мірою визначають темпи економічного зростання в економіці. Згідно з неокласичною моделлю інвестицій підприємці ухвалюють рішення про інвестування в основний капітал, порівнюючи граничні вигоди та витрати. До реальних витрат на капітал включають відносну ціну капітального блага, реальну процентну ставку як плату за користування позикою та норму амортизації, яка відображає зношення капіталу. Вигоди від інвестицій визначаються граничним продуктом капіталу. На обсяг інвестицій також впливає державна економічна політика, зокрема її податкові інструменти – податок на прибуток та інвестиційний податковий кредит. Як і домогосподарства, фірми іноді стикаються з фінансовим обмеженням на залучення кредитних ресурсів для здійснення інвестиційних видатків. Існування таких обмежень змушує фірми відмовитися від інвестицій через нестачу власних ресурсів для реалізації проектів. Упродовж ділового циклу інвестиції коливаються, оскільки кожен з їх компонентів певною мірою залежить від динаміки ВВП. Так, у фазі піднесення зростання національного доходу спричиняє збільшення прибутковості фірм, а це послаблює фінансове обмеження. Вищий рівень зайнятості збільшує

граничний продукт капіталу, посилюючи привабливість інвестування. Зростання доходів населення збільшує попит на житло, що спричиняє збільшення інвестицій у житлове будівництво внаслідок зростання ціни житла. У фазі піднесення фірми збільшують інвестиції у запаси, потребуючи більшої кількості матеріалів та готової продукції на складах. Така поведінка ділових підприємств пояснюється моделлю акселератора запасів [9, с.485-503].

Державні закупівлі товарів і послуг значною мірою залежать від особливостей господарської системи країни. У державах із соціальним ринковим господарством частка державних видатків у ВВП є значно вищою, ніж у країнах, де панує економічна система вільного підприємництва. Динаміка державних видатків визначається вибором уряду філософії зрівноваження бюджету (щорічно збалансований бюджет, циклічно збалансований бюджет, концепція функціональних фінансів). Дотримання щорічного балансування бюджету обмежує можливості для проведення дискреційної антициклічної фіскальної політики, оскільки стимулювання сукупного попиту через дефіцитність бюджету є неприйнятним для цієї філософії. Концепція циклічно збалансованого бюджету передбачає, що під час спаду державні видатки повинні перевищувати доходи, збільшуючи ВВП через механізм мультиплікатора державних видатків. У фазі піднесення профіцит бюджету дає змогу погасити нагромаджений державний борг, тому державний бюджет слід балансувати упродовж економічного циклу, а не фінансового року. Концепція функціональних фінансів передбачає, що основною метою уряду має бути досягнення макроекономічної рівноваги, а бюджет виконує лише роль інструмента стабілізаційної політики [8, с.18-19].

Державні видатки можуть зазнавати змін під впливом результатів парламентських виборів. Поведінку економічних суб'єктів, зумовлену політичними подіями, вивчають теорії політичного ділового циклу. Представники цих теорій досліджують 5 основних блоків проблем: 1) чинники поведінки виборців у політичному процесі, механізми формування їхніх сподівань; 2) поведінку політичних партій; 3) особливості економіки та економічної політики в країні; 4) економічні збурення; 5) особливості міжпартійної конкуренції. На основі комбінації цих блоків було сформульовано низку моделей, які пояснюють вплив виборчого процесу на економіку. Це, зокрема, модель опортуністичного циклу, модель ідеологічного циклу, модель із ультрарациональними сподіваннями виборців, модель зовнішніх збурень та модель недосконало конкурентних політичних партій. Особливої уваги заслуговує модель опортуністичного циклу. У ній виборці є нерациональними, їм важко аналізувати нещодавні події, а їхні сподівання ґрунтуються на минулому досвіді. Політичні партії обирають економічну політику, яка забезпечить їм перемогу на виборах, і не дотримуються задекларованої ідеології. Основні результати моделі такі: по-перше, партії схильні використовувати інструменти антиінфляційної політики на початку виборчого циклу та здійснювати стимулювальну політику перед початком нової виборчої кампанії; по-друге, зважаючи на ретроспективний характер мислення виборців, політична система має короткостроковий горизонт, а економіка прямує до рівноваги з високим рівнем інфляції [3].

Зовнішня торгівля відіграє важливу роль у сучасних економіках. Одним із основних чинників експорту та імпорту є динаміка валютного курсу країни. Зростання валютного курсу збільшує вартість експорту для нерезидентів та підвищує привабливість імпорту для внутрішніх споживачів, що веде до скорочення обсягів експорту й зростання імпорту, а отже, до зменшення чистого експорту. Одним із інструментів впливу держави на чистий експорт є зовнішньоторговельна політика з її митними та немитними інструментами. Крім того, динаміка експорту та імпорту тісно пов'язана із коливаннями цін на основні товарні групи та з фазою ділового циклу у країнах-торговельних партнерах. Наприклад, зростання ВВП у таких країнах означає зростання національного доходу, а отже, підвищення попиту на імпортні товари та послуги [5, с.481].

Розподіл національного доходу між власниками факторів виробництва у ринковій економіці згідно з неокласичним підходом відбувається відповідно до граничного продукту кожного фактора. Як відомо з функції Коба-Дугласа, граничний продукт праці (капіталу) залежить від кількості цих ресурсів та науково-технічного прогресу. Однак будь-яка сучасна господарська система не позбавлена впливу державних та недержавних інститутів на ринковий механізм. Тому розподіл національного доходу залежить також і від діяльності трудових спілок та державних органів, які запроваджують мінімальну заробітну плату, встановлюють обмеження щодо умов праці, фіксують співвідношення в оплаті праці для різних категорій працівників, втручаючись у механізм вільного ціноутворення на ринку праці [10, с.382-383].

Тіньова економіка впливає на ефективність макроекономічної політики, тому важливо з'ясувати чинники її виникнення. Тіньова економічна діяльність формується під впливом податкового тягаря та тягаря відрахувань на соціальне страхування. Оскільки податки впливають на вибір між працею та дозвіллям, у домогосподарств виникає стимул до збільшення пропозиції праці в тіньовій економіці. Іншим чинником тіньової економіки є інтенсивність державного регулювання підприємницької діяльності, особливо у сфері зайнятості. Жорстка регуляторна політика збільшує ціну праці в офіційній економіці, тому з'являється ще один стимул для тіньової економічної діяльності. Зростання розмірів тінізації економіки може спричинити скорочення доходів бюджету, а отже, й кількості послуг, яку надає державний сектор. Для уникнення падіння доходів уряд може підвищити податки, що знову ж спричинить зростання масштабів тіньової діяльності [4].

У сфері зайнятості ефективність функціонування національної економіки визначається величиною безробіття, що виникає внаслідок нерівноваги між попитом та пропозицією на ринку праці. Одним із основних чинників безробіття є негнучкість заробітної плати, тобто неспроможність заробітної плати відновлювати рівновагу на ринку праці. Негнучкість заробітної плати виникає внаслідок дії законів про мінімальну заробітну

плату та діяльності трудових спілок. Ці чинники ведуть до встановлення ціни праці на рівні, вищому від рівноважного, що спричиняє надлишок пропозиції праці, а отже, безробіття. Іншу причину негнучкості заробітної плати обґрунтовують адепти теорії стимульованої заробітної плати. Вони стверджують, що вища за рівноважну заробітна плата підвищує продуктивність праці, збільшуючи таким чином прибутки фірми [9, с.168-172].

Природна норма безробіття значною мірою залежить від щедрості державних програм страхування безробіття. Особи, які втратили роботу, певний час отримують державну допомогу, а це зменшує стимули до пошуків нового місця праці та сприяє розширенню фрикційного безробіття. Коливання природної норми безробіття частина економістів пояснює за допомогою концепції гістерезису, за якою коливання сукупного попиту спершу спричиняють відхилення фактичного рівня безробіття від його природної норми, але у тривалому періоді матимуть своїм наслідком зміни уже природної норми безробіття. Це пояснюють тим, що особи, перебуваючи без роботи, втрачають професійні навички, а разом з тим і привабливість для працедавців, та зменшують інтенсивність пошуку роботи. Ці чинники зменшують ймовірність працевлаштування в майбутньому. Таким чином, рецесія, яка веде до підвищення рівня безробіття, спричиняє зростання природної норми безробіття, яка навіть після настання поживлення вже не повертається до свого початкового стану.

Іншим чинником коливань природної норми безробіття є зміни в демографічній структурі країни. Як відомо, рівень безробіття відрізняється для певних вікових груп населення залежно від їх навичок чи інтенсивності пошуку роботи. Отже зміни в чисельності вікових груп у складі робочої сили можуть впливати на загальний рівень безробіття, навіть коли рівень безробіття для кожної конкретної групи залишатиметься сталим. Заходи державної політики також впливають на зміни робочої сили. Наприклад, зростання кількості осіб, що отримують допомогу у зв'язку з втратою працездатності зменшує загальний рівень безробіття, оскільки для них рівень безробіття є зазвичай високим. Частина економістів пов'язує зниження природної норми безробіття у США із модифікацією господарської системи країни, а саме із становленням елементів нової економіки [2].

У сфері цін формується макроекономічна пропорція між темпами інфляції та темпами зростання продуктивності праці. Існує кілька чинників, що пояснюють обернений зв'язок між цими показниками. По-перше, інфляція може впливати на бажання або спроможність працювати продуктивно. По-друге, зростання цін може спричинити неефективне поєднання факторів виробництва, що виникне внаслідок непропорційних змін абсолютних цін цих факторів. Крім того, в умовах інфляції зростають витрати, пов'язані з пошуком інформації. На додаток, зростання загального рівня цін скорочує оптимальні терміни тривалості ділових угод та горизонти планування, підвищуючи таким чином витрати, пов'язані з укладанням контрактів. По-третє, підвищення невизначеності стосовно майбутньої динаміки цін стимулює фірми нарощувати буферні запаси і знижувати витрати на довгострокові фундаментальні дослідження, що веде до уповільнення темпів зростання продуктивності праці. По-четверте, через те, що податкова система не враховує зростання цін, інфляція спричиняє зниження післяподаткових доходів, а це веде до скорочення інвестицій, які є життєво необхідними для підвищення продуктивності праці [1].

Для сектора домогосподарств важливою є пропорція між елементами доходів, яка визначається продуктивністю праці та державною політикою у сфері зайнятості та соціального захисту. Основним чинником структури видатків домогосподарств є використовуваний дохід. У другій половині XIX ст. було сформульовано так звані закони Енгеля, пізніше доопрацьовані Райтом та Швабе, за якими зі зростанням доходу у бюджеті сім'ї відбуваються такі структурні зміни: частка видатків на харчування зменшується, частка видатків на одяг зростає, частка видатків на житло зменшується, а частка видатків на освіту та лікування збільшується.

Перевищення доходів над споживчими видатками формує особисті заощадження домогосподарств. Як відомо, національні заощадження дорівнюють сумі заощаджень домогосподарств, ділових фірм та держави, які є певною мірою взаємозамінними. Тому зміни в особистих заощадженнях можна частково пояснити динамікою державних заощаджень. Макроекономічна нестабільність веде до невпевненості домогосподарств у майбутніх доходах, посилюючи застережний мотив заощадження. Важливим чинником особистих заощаджень є рівень розвитку фінансових ринків, оскільки домогосподарства отримують доступ до широкого кола фінансових інструментів та за допомогою заощаджень можуть переміщувати свій дохід у часі. Високий рівень розвитку системи соціального страхування підвищує впевненість громадян у майбутніх доходах, послаблюючи таким чином застережний мотив заощаджень та зменшуючи величину особистих заощаджень. Позитивний вплив на заощадження домогосподарств чинить економічне зростання через підвищення податкового доходу. Особисті заощадження також залежать від демографічних чинників, таких як вікова структура населення, співвідношення між міськими та сільськими жителями [6].

У секторі державних інституцій виникає пропорція між державним боргом та ВВП. Основними чинниками формування державного боргу є дефіцит бюджету та дефіцит платіжного балансу. Дефіцит бюджету переростає в державний борг за умов його покриття шляхом здійснення внутрішніх або зовнішніх запозичень. На динаміку зовнішнього боргу значною мірою впливають коливання валютного курсу країни.

1. J. Peter Jarrett; Jack G. Selody. The Productivity-Inflation Nexus in Canada, 1963-1979 // The Review of Economics and Statistics, Vol. 64, No. 3. (Aug., 1982), pp. 361-367.

2. 2. Laurence Ball; N. Gregory Mankiw. The NAIRU in Theory and Practice // The Journal of Economic Perspectives, Vol. 16, No. 4. (Autumn, 2002), pp. 115-136.
3. 3. William D. Nordhaus; Alberto Alesina; Charles L. Schultze. Alternative Approaches to the Political Business Cycle // Brookings Papers on Economic Activity, Vol. 1989, No. 2. (1989), pp. 1-68.
4. Friedrich Schneider. Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What Do We Really Know? // CREMA Working paper N2005-13/ - 53 p.
5. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посіб.: У 2 кн. – Кн.1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С.Панчишина та П.Островерха. –4-те вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 723 с.
6. Ватаманюк О. Чинники заощаджень домогосподарств у ринковій економіці // Вісник Львівського університету. Серія екон. 2005. Вип.34. С.239-247.
7. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / За ред.. С.Панчишина та М.Савлука. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 406 с.
8. Козюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: Монографія. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 238 с.
9. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С.Панчишина. – К.: Основи, 2000. – 588 с.
10. Панчишин С.М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва. Монографія. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. – 452 с.
11. Панчишин Степан. Макроекономіка: Навч. посібник. Вид. 3-тє, стереотипне. – К.: Либідь, 2005. – 616 с.

ABOUT DETERMINANTS OF MACROECONOMIC PROPORTIONS IN MARKET ECONOMIES

Maria Kosarchyn

Ivan Franko National University in Lviv

The factors that determine macroeconomic proportions in market economy and the ways of their influences are researched.

Key words: macroeconomic proportion, GDP structure, unemployment, natural rate of unemployment, state budget, investment, public debt, inflation, net export, shadow economy.